

Карапетян Е.Т.*к.е.н., доцент**Тернопільський національний економічний університет, м.Тернопіль*

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті окреслено основні методологічні підходи щодо підвищення конкурентоспроможності національних підприємств.

Грунтовно проаналізовано, систематизовано й узагальнено численні альтернативні точки зору вітчизняних і міжнародних науковців щодо сутнісно-теоретичних засад конкурентоспроможності загалом та конкурентоспроможності підприємств (організацій, фірм) зокрема. Поглиблено теоретизування особливих ознак і відмінних рис конкурентоспроможності підприємства та чинників, які визначають тривалість утримання конкурентної переваги товаровиробником.

Проведений моніторинг змін, які відбуваються у світовій конкуренції, що безпосередньо пов'язані з глобалізацією, нерівномірністю розвитку, посиленням боротьби між тенденціями формування однополярного і багатополярного світу, включенням у боротьбу нових складних соціально-економічних систем.

Запропоновано здійснювати пошук джерел і факторів конкурентних переваг для підприємства не тільки на внутрішньому рівні, але і зовнішньому, який формується насамперед на суміжному мезоекономічному рівні.

Ключові слова: конкурентоспроможність, глобалізація, мезоекономіка, мезоконкурентоспроможність, квазіінтеграційні утворення, регіоналізація.

Karapetian E.T.

PROBLEMS OF COMPETITIVENESS OF NATIONAL ENTERPRISES

Annotation. The article deals with comprehensive research of basic methodological approaches to improvement of national enterprises' competitiveness.

The author substantially analyzed, systemized and summed up numerous alternative view-points of domestic and foreign scholars about theoretical fundamentals of competitiveness in general and enterprises' (companies', organizations') competitiveness in particular. There was made a deep insight into theoretic peculiarities and differentiating features of competitiveness of an enterprise as well as factors defining the period of retaining of competitive advantages by a producer.

Profound monitoring of changes taking place in world competition directly relevant to globalization and uneven development, as well as intensification of competitiveness between unipolar and multipolar worlds together with involvement of new complex socio-economic systems has been carried out.

It has been offered to look for sources and competitive advantages for the enterprises not only at internal level but also at external level, formed primarily at contiguous mesoeconomic level.

Keywords: competitiveness, globalization, mesoeconomics, mesocompetitiveness, formation of quasiintegration, regionalization.

Карапетян Э.Т.

ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. В статье обозначены основные методологические подходы по повышению конкурентоспособности национальных предприятий.

Основательно проанализированы, систематизированы и обобщены многочисленные альтернативные точки зрения отечественных и международных ученых о сущностно-теоретических основах конкурентоспособности в целом и конкурентоспособности предприятий

(организаций, фирм) в частности. Углубленно теоретизирования особых признаков и отличительных особенностей конкурентоспособности предприятия и факторов, определяющих продолжительность удержания конкурентного преимущества товаропроизводителем.

Проведенный мониторинг изменений, которые происходят в мировой конкуренции, непосредственно связанные с глобализацией, неравномерностью развития, усилением борьбы между тенденциями формирования однополярного и многополярного мира, включением в борьбу новых сложных социально-экономических систем.

Предложено осуществлять поиск источников и факторов конкурентных преимуществ для предприятия не только на внутреннем уровне, но и внешнем, который формируется прежде всего на смежном мезоэкономических уровне.

Ключевые слова: конкурентоспособность, глобализация, мезоэкономика, мезоконкурентоспособность, квазиинтеграционные образования, регионализация.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Процес росту промислового сектора національної економіки у сучасних умовах є актуальною стратегічною проблемою. Досягти сталого економічного прогресу згаданого сектору неможливо без забезпечення конкурентоспроможності та стійкості конкурентних переваг промислових підприємств на регіональних ринках, адже конкуренція виступає рушійною силою економічного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. Поширення процесів глобалізації бізнесу, загострення конкуренції, необхідність дієвих трансформаційних зрушень у галузі, висувають вимогу розвивати та вдосконалювати виробничі структури промислової системи кластерного типу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічних дослідженнях проблемам підвищення конкурентоспроможності підприємств на основі кластерного підходу приділяється досить пильна увага, як міжнародними, так і українськими науковцями.

Опрацювання окремих аспектів конкуренції було започатковане А. Смітом. Подальше дослідження «конкуренції», як економічної категорії, проводили Д. Рікардо, Дж. Робінзон, Й. Шумпетер, Ф.А. Хайек, К.Р. Макконел та С.Л. Брю, М.Е. Портер, Р.А. Фатхутдінов та ін. Критичне вивчення проблематики конкуренції та конкурентоспроможності також знайшло відображення у наукових працях вітчизняних учених, зокрема, найбільш відомі дослідження з цих питань містять роботи Л. Балабанова, А. Кривенка, М. Долинської, І. Должанського, Т. Загорної, О. Янкового.

Однак, виявлення тенденцій щодо розвитку методології підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств та їх сучасного функціонування, змін, які відбуваються протягом останніх років у теорії та практиці формування і функціонування кластерних утворень, потребує проведення подальших наукових пошуків.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення методологічних підходів щодо підвищення рівня конкурентоспроможності національних промислових підприємств у зв'язку з дедалі більшою інтеграцією України до світового економічного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інші характеристики категорії конкурентоспроможності – багатофакторність, складна ієрархічна структура і динамічність – визначають загальну методологію її дослідження. Аналіз і оцінку конкурентоспроможності необхідно найтіснішим чином пов'язувати з конкретним конкурентним полем і, особливо, з його рівнем. Різні рівні формування конкурентних переваг тісно пов'язані між собою, і один без іншого неможливий. Важливо відзначити, що зв'язки між окремими рівнями формування конкурентоспроможності ущільнюються, особливо між мезо- і макрорівнями. Не можна серйозно розраховувати на обґрунтовано високу конкурентоспроможність підприємства, якщо у країні не відрегульовані основні баланси політичного, соціального й економічного характеру. Відповідно, неможливо представити конкурентоздатну галузь або країну без наявності конкурентоспроможних підприємств.

Перевага значущості макроекономічних факторів конкурентоспроможності підприємств було характерним для економічної політики України, яка реалізувалася останніми роками. Можна констатувати розрив у логіці вирішення проблеми, що проявляється в ігноруванні проміжного медіум-рівня конкурентних стосунків. Якщо конкурентоспроможність товару закладається на рівні підприємства, то, дотримуючись подібної логіки, фактори конкурентоспроможності останнього, насамперед, необхідно ідентифікувати на суміжному мезоекономічному рівні (безпосереднє оточення як частка зовнішнього середовища підприємства). При цьому макрооточення впливає на рівень конкурентоспроможності підприємства лише опосередковано. Тому більшість експертів сходяться на думці, що навіть при ефективнішому управлінні макроекономікою не можна істотно вплинути на ситуацію.

Подібна точка зору на роль механізмів мезоекономіки розділяється провідними українськими і міжнародними економістами.

Нищення мезорівня означає примітивізацію структури управління, її атомізацію, коли зберігаються тільки позбавлені інтеграційних ланок її низові елементи, які хаотично рухаються у пошуках нової структурної стійкості та нових посередників, без яких економічна система будь-якого рівня й масштабу існувати не може. Потрібно відзначити, що мезоекономічний рівень структури економіки був чітко зафіксований у директивній системі управління. Її ліквідація більш за все торкнулася саме середньої ланки економіки – галузевих міністерств і відомств та, відповідно, спеціалізованих галузевих і підгалузевих комплексів з їх сегментами ринку. З часом – у міру виходу з «шокового» стану і у цілях отримання конкурентних переваг – в економічному середовищі підприємств почалися пошуки оптимізації структурної побудови бізнесу.

Сучасні економісти одностайні у визнанні важливості посередницької місії мезоекономіки, необхідності нової якості управління не лише на мікро- і макрорівнях, але і на мезоекономічному рівні. У фокусі економічних досліджень мають бути вже не стільки промислові підприємства самі по собі, скільки проблеми їх адаптації до перманентно мінливих умов господарювання, що

можуть бути вирішені тільки на вищому мезорівні. Мезоекономіка включає простір між підприємствами та над ними і пов'язує мікроекономічний рівень з макроекономічним. Вихід на цей рівень припускає консолідацію зусиль окремих підприємств у боротьбі за ринок, концентрацію ресурсів, усунення конкуренції на проміжних стадіях виробництва товарів і зниження внутрішніх витрат.

Своєрідність сучасної конкуренції (гіперконкуренції) в умовах глобалізації, включає руйнівний характер, динамізм, багатоаспектність, ускладнення взаємозв'язків, агресивність, розширення спектру й укрупнення її суб'єктів. Доведено, що ключовими суб'єктами конкурентних стосунків у галузі промисловості стають різні інтегровані утворення надфірмового рівня – олігополістичні вертикально інтегровані структури та промислові кластери, які діють глобально. Зміна суб'єктів конкурентних стосунків трансформує існуючу теорію ринку, яка виходить з ситуації взаємодії атомізованих господарських одиниць (виробників і споживачів) у рамках суспільно регульованого розподілу праці, спеціалізації і різносторонньої, складної взаємозалежності основних господарських одиниць. В умовах глобалізації все це сильно змінюється. Різко зростає число та роль монополізованих або олігополізованих секторів, які по найрізноманітніших каналах підпорядковують собі безліч дрібних і середніх підприємств і регулюють їх ринки [2, с. 67-77].

Об'єктивною реальністю у конкурентних стосунках є участь малих та середніх підприємств, холдингів, промислово-фінансових групи тощо. Важливість розмежування цих понять при вирішенні проблем формування конкурентних переваг суб'єктів підприємництва пов'язана з ідентифікацією факторів їх створення і визначення можливості впливу на них товаровиробника.

Ця умовність визначається межами діяльності організації і повноваженнями щодо управління цією діяльністю. Так, для підрозділу будь-якої фірми зовнішнім середовищем є її ж підрозділи, які виконують роль споживача, постачальника тощо. Чіткої межі між зовнішнім і внутрішнім середовищем, так як і між окремими факторами не існує. У чистому вигляді їх виділити неможливо, але при цьому у практиці управління враховувати необхідно. І це врахування виявляється

у методології управління (підходи, пріоритети, системність, місія тощо) [3, с. 353].

В економічній літературі рівні конкурентних відносин і співвідношення з ними суб'єктів конкуренції визначаються неоднозначно. Насамперед, це стосується підприємств (фірм). Конкурентоспроможність підприємств відноситься до мезоекономіки, а сам мезорівень визначає сферу формування сукупної мікроконкурентоспроможності товарів.

Ряд інших авторів, розглядаючи мікроекономічний рівень, вбачають принципову різницю між власне підприємствами, як атомами економічного життя, та їх різними об'єднаннями [4, с. 60-65]. Крім того, при дослідженні вертикальної структури категорії конкурентоспроможності часто упускають територіальні аспекти, в яких також можна виділити мікро-, мезо- й макрорівні, до котрих можна віднести відповідно муніципальну, регіональну і національну економіки.

Порівняно новий напрям економічного аналізу, предметом якого є системи середнього ієрархічного рівня: галузі, галузеві ринкові структури, комплекси, групи підприємств є мезоекономіка. Вплив цього конкурентного поля поки що не повністю проаналізований, а роль мезоконкурентоспроможності – недооцінена.

Однією з проблем мезоекономіки є ідентифікація різних інтегрованих виробничих систем і їх комбінацій, що є результатом господарської взаємодії. Багато суб'єктів мезоекономіки є новими, формуючись під впливом всіх структурних процесів, які відбуваються в економіці. У цьому сенсі мезоекономіка – найрухливіший елемент економіки, що вимагає найтонших методів управління конкурентоспроможністю. Окрім традиційних суб'єктів цього рівня – галузевого і регіонального ринку – у ньому з'являються абсолютно нові актори. Можна говорити про еволюцію архітектури класичних товаровиробників і появу нових структурних елементів в економіці (міжгалузевих комплексів, кластерів тощо) зі своїми партнерами конкурентної поведінки.

На практиці традиційними суб'єктами мезоконкурентоспроможності виступали галузь і регіон, які можна розглядати як вищий субрівень

мезоекономіки. Ефективність роботи окремих галузей, регіонів, національного господарства оцінюється, окрім традиційних критеріїв, за показниками, які характерні для згаданої галузі й описують ступінь її живучості та динамічності при різних варіантах розвитку економіки конкретної країни й усього світу загалом.

Конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними й іншими факторами положення регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, відображене через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан його динаміки [5].

Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону також часто опирається на концепцію М. Портера, яка порівнює продуктивність (виробіток) використання регіональних ресурсів, і, насамперед, робочої сили і капіталу, з іншими регіонами, а результат відображається у величині валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення, а також у його динаміці [6, с. 524]. Унаслідок великої складності доктрина оцінки конкурентоспроможності регіону може базуватися на системі показників та індикаторів.

Зміни, які відбуваються сьогодні у глобалізованому світі, формують новий міжнародний контекст існування України. З початку 1990-их років в Україні, як і в Європі, на противагу руйнівному впливу ліберальної глобалізації розгорталися процеси регіоналізації соціокультурного, економічного й адміністративно-політичного простору країни.

Однак така політика не дала очікуваних результатів. У наші дні проблема регіональної соціально-економічної асиметрії залишається однією з складних макроекономічних проблем. Разюча соціально-економічна асиметрія українських регіонів робить більшість з них не конкурентоздатними за низкою напрямів. В епоху світової глобалізації, коли відбувається перехід від індустріальної економіки до постіндустріальної, від адміністративної інтеграції до економіко-культурної, чітко позначилися межі зростання регіонів країни. Для нинішньої регіоналізації в Україні характерний перехід від вертикального типу зв'язків

(центр – регіони) до горизонтального (регіони як партнери один одного й партнери центру) як на політичному, так і на економічному просторі.

Немає сумніву, що, окрім політичного, у регіоналізації присутній і економічний аспект. Переміщення капіталу за межі конституційно оформлених «адміністративних» регіонів, винесення центрів управління виробничими комплексами регіонів за їх межі, виникнення центрів управління потоками власності, фінансів і товарів поза зоною юрисдикції органів влади ведуть до регіоналізації економічного плану – утворення «економічних регіонів». При цьому очевидно, що географічна локалізація «економічних» регіонів перестає збігатися з колишнім державно-адміністративним поділом країни. Часто це викликано технологічними причинами. Як результат, економічні межі більше не відповідають адміністративним.

Нові «культурно-економічні» регіони не ліквідовують старі «адміністративні», а лише «надбудовуються» над ними, але при цьому набувають іншої просторової організації. Вони більше не існують як єдина протяжна (без розривів) територія. Її протяжність вже не така важлива, набагато суттєвішою є наявність комунікацій між частками цих регіонів.

Таким чином, у світовій конкуренції відбуваються якісні зміни, пов'язані з глобалізацією, нерівномірністю розвитку, посиленням боротьби між тенденціями формування однополярного і багатополярного світу, включенням у боротьбу нових складних соціально-економічних систем. Протидія глобалізації та регіоналізації, які виступають антиподними формами сучасної інтеграції, ускладнюють конкурентні стратегії суб'єктів конкурентної боротьби. Не дивлячись на глобалізацію галузей, роль країни та регіону базування останнім часом посилилася, й успіх підприємств у змаганні з конкурентами залежить, перш за все, від стану справ у країні та регіоні. У свою чергу, країни і регіони розвиваються у конкурентному середовищі, а їх розвиток залежить від усіх елементів ринку, насамперед, від конкуренції підприємств.

Констатація того, що у теперішній час багато бар'єрів і можливостей для підвищення конкурентоспроможності бізнесу наявні на регіональному й

локальному рівнях та пов'язані з якістю регіонального бізнес-ландшафту, має особливе значення для України.

Народженню та розвитку конкурентоспроможних компаній може сприяти або перешкоджати система ресурсів і умов, що склалася в регіоні. Цю систему ще позначають узагальненим терміном – бізнес-клімат або бізнес-ландшафт. Якісний бізнес-клімат підтримує конкурентоспроможність компаній, а також сприяє появі нового бізнесу. У ситуації, що склалася, розуміння процесів, які відбуваються в українських регіонах, набуває стратегічного значення. Недолік інформації і знань про реальні економічні процеси у регіонах, а також відсутність ефективної системи виявлення та передачі кращої практики у галузі стимулювання регіонального розвитку є серйозною проблемою для розвитку України.

Висновки. Таким чином, виходячи із загального положення про зв'язок характеристик конкурентоспроможності і конкурентного поля, а також його рівня, можна вибудувати методологію підвищення конкурентоспроможності підприємства. Розглядаючи рівень виробника як мікроекономічний, необхідно проводити принципову межу власне між підприємствами як атомами економічного життя та їх різними об'єднаннями, що утворюють мезорівень конкурентних стосунків. Системне вирішення проблем конкурентоспроможності промислових підприємств означає, що пошук джерел і факторів конкурентних переваг повинен стосуватися не лише їх внутрішнього, але і зовнішнього середовища, яке формується на мезорівні. З погляду управління конкурентоспроможністю промислових підприємств, потрібно говорити про те, якою мірою, в якому ступені, в якій послідовності доцільно використовувати фактори конкурентних переваг на кожному з рівнів і, насамперед, суміжному мезоекономічному рівні.

Мезорівень конкурентоспроможності сьогодні досліджений найменше. Це порівняно новий напрям економічного аналізу, предметом якого є системи середнього ієрархічного рівня: галузі, галузеві і регіональні квазіінтеграційні утворення, комплекси, групи підприємств.

Виходячи із вищенаведеного, принципи та підходи, на яких повинно

базуватися вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств, можна сформулювати таким чином.

По-перше, виходячи з аналізу ієрархічності категорії конкурентоспроможності реалізація системного підходу як основоположного принципу наукового пізнання передбачає розробку переліку дій на всіх трьох рівнях – мікроекономічному, мезоекономічному і макроекономічному. При цьому вищий рівень конкурентного поля створює умови для дій на нижчому рівні, ефективність якого, у свою чергу, виступає способом досягнення цілей конкурентоспроможності на більш високому рівні. Забезпечення вертикальної єдності у досягненні конкурентоспроможності визначає логіку розробки інструментів управління.

По-друге, формування конкурентних переваг українських підприємств має ґрунтуватися, перш за все, на використанні механізмів не макро-, а мезоекономіки. На галузевому, регіональному й квазікорпоративному рівнях відбуваються багато найважливіших процесів, без яких неможливо досягти конкурентних переваг шляхом реконструювання та поліпшення ланцюжків створення цінності. Ці процеси у теперішній час найменш задіяні в українській промисловості.

По-третє, з урахуванням просторової протяжності, різноманітності регіональних *«порівняльних переваг»*, мезоконкурентоспроможність вітчизняної промисловості повинна обов'язково використовувати конкурентні переваги, які створюються і утримуються у тісному зв'язку з територіальними умовами. Об'єктивні закономірності розмивання галузевих кордонів і руйнування галузевого управління промисловістю обумовлюють актуальність територіальної локалізації промислового виробництва і стимулювання створення сучасних мезорівневих суб'єктів конкуренції у регіональному розрізі.

По-четверте, не дивлячись на глобалізацію, місцевий бізнес-ландшафт повинен формувати архітектуру ланцюжків цінностей, які створюються у межах нових *«культурно-економічних»* регіонів. Досягнення українським бізнесом розмірів, співмасштабних глобальному ринку, не означає обов'язкової

вертикальної або диверсифікаційної інтеграції. Консолідація може відбуватися у рамках нових «культурно-економічних» регіонів на основі мережевого принципу, як формування свого роду мегакорпорації постачальників, субпідрядників і конкурентів.

На нашу думку, всім перерахованим методологічним принципам відповідає концепція, яка дає цілісне уявлення про будь-яке явище або подію, сприяючи достатньо глибокому їх розумінню, а також визначає методологію й організацію практичної діяльності щодо кластеризації економіки.

Література

1. Генезис та еволюція концепції промислових кластерів / Е. Карапетян, О. Квасовський // Вісник Тернопільського національного економічного університету. - 2014. - Вип. 1. - С. 36-48. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_1_5
2. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо-, макроуровневом измерении / М. Гельвановский, В. Жуковская, И. Трофимова // Российский экономический журнал. – 1998. – № 3. – С. 67-77.
3. Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг / Р.А. Фатхутдинов. – Спб.: Питер, 2002. – 448 с.
4. Гарачук Ю. О. Підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок управління конкурентоспроможністю // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 2. – С. 60 – 65.
5. Беленький П. Ю. Організаційно-економічний механізм посилення конкурентоспроможності регіону (методологічні рекомендації) / П. Ю. Беленький. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2006. – 39 с.
6. Портер М. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / Майкл Портер. – М.: Издательство: «Альпина Паблишерз», 2008. – 715 с.

References

1. *Henezys ta evoliutsiia kontseptsii promyslovykh klasteriv*. [The genesis and evolution of the concept of industrial clusters]. / E. Karapetian, O. Kvasovskyi // *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. 2014. (1):36-48. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_1_5
2. Gel'vanovskij M, Zhukovskaya V, Trofimova I. [Competitiveness in the micro, meso, macro tiered dimension]. *Rossijskij ehkonomicheskij zhurnal*. 1998; (3): 67-77.
3. Fathutdinov RA. *Strategicheskij marketing* [Strategic marketing]. Spb.: Piter; 2002. 448 p.
4. Harachuk YuO. [Pidvischennya efektyvnosti diyalnosti pidpriemstva for rakhunok upravlinnya konkurentospromozhnisty] *Aktual'ni problemy ekonomiky*. 2008;(2):60 – 65.
5. Byelyen'kyi PYu. *Orahnizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm posylennya konkurentospromozhnosti rehionu (metodolohichni rekomendatsiyi)* [Organizational-economic mechanism of strengthening regional competitiveness]. L'viv: Instytut rehional'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny Publ., 2006. 39 p.
6. Porter M. *Konkurentnoe preimushchestvo. Kak dostich' vysokogo rezul'tata i obespechit' ego ustojchivost'* [Competitive advantage. How to achieve high results and ensure its sustainability]. M.: Izdatel'stvo: «Al'pina Pablisherz» Publ., 2008. 715 p.